

ŽEMAIČIŲ VYSKUPAS MOTIEJUS VALANČIUS – SODININKAS

TOMAS PETREIKIS

Aš dirbau Viešpaties vynuogyne.
Vysk. Motiejus Valančius, 1875

XIX amžius lietuvių kultūrai yra svarbus kaip tautinio Atgimimo metas. Jame gilų pėdsaką paliko Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875). Kiekvienas turime susikūrę savo heroizuotą Valančiaus atvaizdą, kuris yra tikslus tiek, kiek giliai pažįstame vyskupo asmenį. Vaizduotė mums paprastai piešia nuotraukose ir paveiksluose įamžintą, vyskupo rūbais pasirėdžiusį, valstietiškos išvaizdos pusamžį vyrą, kurio charakteriui suteikiame talentingo rašytojo, blaivintojo, išmintingo Žemaičių vyskupystės valdytojo ir diplomato apibūdinimus. Pasak amžininko kun. Tomo Jurgio Dobševičiaus (1807–1881): „[...] tai buvo neeilinių proto sugebėjimų ir didelio uolumo kunigas; visada veiklus, visada užsiėmęs“¹. Išties XIX a. epochą vadiname Valančiaus vardu, todėl apie jo asmenį, nuveiktus darbus ir palikimą daug rašė istorijos, literatūros, knygotyros, teologijos ir kitų mokslo sričių specialistai. Vis dėlto iki šiol ši išskili asmenybė nėra taip artimai pažįstama, kaip galėtų būti, todėl Valančiaus fenomenas dar ilgai išliks neišsemta tyrimų dirva. Mažiausiai paliesta ir paslaptiniausia vyskupo biografijos pusė yra privatus gyvenimas, ne išimtis ir jo laisvalaikis – sodininkystė.

Istoriografija ir šaltiniai. Šio klausimo istoriografija ir šaltiniai kuklūs. Apie Motiejaus Valančiaus pomėgį trumpai užsiminė tik istorikas Vytautas

¹ Tomas Jurgis Dobševičius, „[M. Valančius]“, in: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija: (iki 1940 m.)*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vaga, 1988, p. 203.

Straipsnis parengtas mokslinėje konferencijoje „Dirbo ne sau, bet Lietuvos gerovei“ (A. Merkelis) 2011 m. gegužės 13 d. Kūlpėnuose (Kretingos r.) perskaityto pranešimo pagrindu.

tas Merkys monografijoje *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo* (1999). Istorikas pažymėjo, kad „[š]alia savo namo [Varniuose] Valančius įsiveisė sodą, kuriame mėgo leisti laisvas valandas, skaityti, gurkšnoti mineralinį vandenį“². Nustatyti XIX a. sodininkystės kontekstą Žemaitijoje be specialių sodininkystės tyrimų yra gana sudėtinga. Galime pasiremti trumpomis, bet analitinėmis Jono Kriaučiūno (1920–1986) Lietuvos sodininkystės istorijos apžvalgomis, paskelbtomis veikaluose *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje* (1968)³ ir *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje* (1977)⁴. Sodininkystės istoriografija iki mūsų dienų mažai pasistūmėjo, bet paskutiniu metu paspartėję lokaliniai tyrimai įnešė naujų faktų, praplečiančių šiandienos supratimą apie šio reiškinių gyvavimą Žemaitijoje.

Ūkinio pobūdžio dokumentų apie Valančiaus pomėgį ir turėtą sodą, jo dydį, ten augintas medžių, krūmų ir žolių veisles nėra rasta, ir nežinia, ar iš viso tokie yra buvę. Tyrimui gelbsti knygos istorijos šaltiniai: išlikusios Valančiaus bibliotekos knygos, jų marginalijos ir prieknyginė medžiaga⁵. Vyskupo biblioteką yra bandęs rekonstruoti Arvydas Pacevičius. Jam pavyko suregistruoti negausius vyskupo bibliotekos likučius, iš kurių atsiškleidžia tarnybiniai, bet ne laisvų valandų interesai⁶. Siekiant patikslinti vyskupo bibliotekos turinį ir išnagrinėti jų marginalijas, pakartotinai peržiūrėta Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNB) Humanitarinių mokslų dokumentų fonde saugoma Valančiaus *Telšių arba Žemaičių vyskupystės Kanoninių valandų ir Mišių kalendorių (Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini)* kolekcija LAK4193. Proveniencijos patikimai liudija, kad šios kolekcijos knygos anksčiau priklausė Žemaičių (Kauno) kunigų seminarijos bibliotekai. Vėliau jas 1945 m. perėmė dabartinė LNB. Iš bibliotekos bendrųjų fondų į kolekciją iš viso yra atrinkta 13 kalendorių. Jie išsiskiria vyskupo

² Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 184.

³ Jonas Kriaučiūnas, *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje*, Vilnius: Laikraščių ir žurnalių leidykla, 1969, p. 14–20.

⁴ Jonas Kriaučiūnas, *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 6–15.

⁵ Plačiau apie *prieknyginę medžiagą* žr. Domas Kaunas, „Knygos istorijos šaltiniai“, *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 39.

⁶ Arvydas Pacevičius, „Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka“, *Informacijos mokslai*, 2002, t. 2, p. 106–111.

proveniencijomis: specialiais įrišimais⁷ ir savininko autografais. Išlikę kolekcijos kalendoriai yra skirti 1851, 1852, 1853, 1857, 1859, 1860, 1863, 1864, 1865, 1868, 1869, 1874 ir 1875 metams. Deja, tai tik maždaug pusė vyskupo turėtų bažnytinių kalendorių, tarp kurių ypač trūktų Varnių periodo leidinių (1854–1856, 1858, 1861, 1862). Nepaisant galimų spragų ir vėlesnių šios kolekcijos papildymų, kalendorių pridėtinuose lapuose pavyko aptikti keletą svarbių fragmentų, liudijančių apie Valančiaus laisvalaikį⁸. Be Žemaičių vyskupystės bažnytinių kalendorių iš įvairių šaltinių dar pavyko papildyti Valančiaus bibliotekos vaizdą sodininkystės turinio leidiniais, kuriais vyskupas naudojosi ar galėjo naudotis užsiimdamas mėgstama veikla.

Apie vyskupo sodą žinių galima rasti Valančius memuaristinio turinio rinkinyje *Namų užrašai* (publ. 2003), kuriuos sudaro skirtingu laiku rašyti rankraščiai: *Kunigo Motiejaus Valančiaus surinktos įvairios žinios*, *Surinktos įvairios žinios*, *Įvairios žinios*, *Mano sveikatos dienoraštis*, *Namų užrašai*, *Žinios apie vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinius darbus*⁹. Apie šį pomėgį savo atsiminimuose yra palikę žinių ir amžininkai. Vienas iš jų – kun. Vladislovas Dembskis (1831–1913). Jis, kaip 1863–1864 m. sukilėlių kapelionas, veikęs Riboko slapyvardžiu, 1863 m. lankėsi Valančiaus sode, prašydamas vyskupo palaiminimo prieš mūšį¹⁰. Naujųjų Varnių parapijos klebonas Antanas Juozapavičius 1911 m. iš senųjų varniškių užrašė 21 amžininko atsiminimą apie Valančių. Jie visi yra pridėti prie klebono *Žemaičių Varnių-Medininkų istorijos* (1932) rankraščio, kuris dabar saugomas Žemaičių „Alkos“ muziejuje¹¹. Iš rankraščio 16 pasakojimų sovietmečiu buvo nusirašęs kraštotyrininkas Jurgis Valančius (1908–1982)¹². Jis nuorašus perdavė

⁷ Valdas Skrabas, Raimunda Vasiliauskienė, Agnė Zemkajutė, „Puošnieji vyskupo Motiejaus Valančiaus bibliotekos liturginių žinytų viršeliai: jų dekoras ir simbolika“, *Tarp knygų*, 2010, Nr. 12, p. 13–18.

⁸ Reiškiau padėką LNB darbuotojams, mielai sutikusiems autorių supažindinti su vyskupo kalendoriais, kurių dalis tyrimo metu buvo restauruojama.

⁹ Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, parengė, straipsnį ir paaiškinimus parašė, lenkišką tekstą išvertė Aldona Prašmantaitė, lenkišką tekstą parengė Jan Jurkiewicz, lotynišką tekstą parengė ir vertė Eugenija Ulčinitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 933 p.

¹⁰ Vladislovas Dembskis, *Ar vyskupas Valančius (Volončiauskas) nebuvo viliugu lietuvių bėgs?*, Chicago ILL: Spauda „Lietuvos“, 1901, p. 26.

¹¹ Antanas Juozapavičius, *Žemaičių Medininkai-Varniai*, [Varniai], 1932, in: Žemaičių muziejus „Alka“, l. 94–101.

¹² Naujųjų Varnių klebono kun. A. Juozapavičiaus 1910–1912 m. užrašai iš pasakojimų varniškių apie Motiejų Valančių, [užrašė Antanas Juozapavičius, nuorašas Jurgio Valan-

Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenusiam broliui Grigui Valančiui (1906–1978), kuris atsiminimus paskelbė veikalė *Žemaičių Didysis* (2 d., 1978)¹³. Visus Juozapavičiaus užrašytus atsiminimus *Mūsų krašte* (1992) publikavo Varnių kraštotyriminkė ir lituanistė Vanda Vengrienė¹⁴. Dėl atsiminimų publikacijose pasitaikančių korektūros klaidų ir redakcinių norminimo intencijų bus remiamasi Juozapavičiaus rankraščio originalu. Stokojant archyvinių šaltinių atsiminimai teikia svarbios medžiagos apie vyskupą ir jo pomėgi. Iš ikonografinių šaltinių yra reikšmingi vyskupo namų Varniuose vaizdai, į kuriuos pateko sodo fragmentai. Juos į vieną vietą surinko ir Žemaičių vyskupystės muziejaus tinklalapyje 2008–2009 m. paskelbė muziejaus direktorius Antanas Ivinskis. Publikacijoje „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografijoje“ muziejininkas iš viso pateikė 8 fotografijas, iš kurių viena fiksavo XIX a. pabaigos namų vaizdą, 5 – XX a. pradžios situaciją, o likusios – XX–XXI a. sandūros padėtį. Prie ikonografijos Ivinskis taip pats paskelbė Valančiaus namo sklypo 1960 m. planą su nurodytu sodu¹⁵.

Įvertinus klausimo iširtumą ir šaltinių bazės teikiamas galimybes, šiaame straipsnyje Valančius bus nagrinėjamas kaip sodininkas, o tiesioginės jo veiklos rezultatai bus bandomi atskleisti vyskupo sodo rekonstrukcijoje.

Sodininkystės kontekstas Žemaitijoje ir Valančius. Žemaitijos sodų raida ir jų paplitimas priklausė nuo bendrųjų Lietuvoje vykusių socioekonominių procesų, kurie nulėmė jų sklaidos sąlygas skirtinguose ekonominiuose vietuose: dvaruose, vienuolynuose ir valstiečių ūkiuose. Žemaitija ribojosi su sodų srityje pažengusiais regionais Šiaurėje – Kuršu, Vakaruose – Prūsijos valstybe. Iš vokiškos kultūros kaimynų daugiau ar mažiau regione galėjo sklisti sodininkystės praktika bei vaismedžių ir vaiskrūmių veislės. Pirmieji regiono sodai radosi dvarų ir vienuolynų aplinkoje, bet jų gyvenimi-

čiaus], in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LNB RS), f. 42, b. 35, 4 l.

¹³ Grigas Valančius, *Žemaičių Didysis tarp rinktinių: Istoriobiografiniai pasakojimai*, d. 2, Vysk. Motiejaus Valančiaus (1801.II.16 – 1875.V.17) mirties šimtmečiui paminėti, Los Angeles: Išleido autorius ir LŠST J. Daumanto kuopa, 1978, p. 288–294; perspausdinta: „Iš Juozapavičiaus užrašų“, in: *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli: Straipsnių rinkinys*, sudarė Juozas Jasaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 55–100.

¹⁴ Vanda Vengrienė, „Prisiminimai apie Motiejų Valančių“, *Mūsų kraštas*, 1992, Nr. 1, p. 56–62.

¹⁵ „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“, [parengė Antanas Ivinskis], 2008–2009, in: <http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=18&art=548&langID=1>.

me sodininkystė nevaicino didesnės ekonominės reikšmės. Jie paprastai buvo kuriami kaip sodybos aplinkos elementas, atlikęs rekreacines ir reprezentacines funkcijas. Tiesa, Lietuvos Statutuose, pradedant nuo I (1529), buvo numatytos piniginės bausmės už vaismedžių iškasimą ir išskirtimą. III Lietuvos Statute (1588) bausmių sąrašas buvo papildytas bausmėmis, reglamentavusiomis baudas dėl savavališko sodo nuskynimo. Bajorijos sodus gynęs įstatymas liudija apie ekonominio reiškinių egzistavimą.

Pirmosios žinios apie Žemaitijos dvarų sodus pasiekia iš XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios. Kražių valsčiaus Padubysio-Kaitulių dvaruose buvo įveista po 2–3 sodus, auginant juose daug obelių. XVIII a. pirmoje pusėje Telšių valsčiuje garsėjo Gaurų-Renavo sodai su plačiu uoginių augalų asortimentu¹⁶. XIX a. pirmoje pusėje plačiai buvo žinomi Baisogalos, Blinstrubiškių, Gargždų, Gruzdžių, Kretingos, Plungės, Renavo, Rietavo, Šateikių, Tauragės ir Žagarės dvarų sodai¹⁷. Dalis jų turėjo oranžerijas. Didelius sodus galėjo sau leisti išlaikyti tik stambūs Žemaitijos dvarininkai, bet greita jų – prie dažno bajoro dvarelįo taip pat buvo nedidelis sodelis. Jie nuo XIX a. pradžios bajorų sąmonėje įgavo romantinį charakterį. Savo romantizuotiems sodams eiles yra skyrę žemaičių poetai Antanas Klementas (apie 1756–1823) ir Dionizas Poška (1764–1830)¹⁸. Pragmatiškesnio mąstymo būta Būgių dvaro (Viekšnių valsčius, dab. Mažeikių r.) šeimininko Antano Daugirdos (1788–1856). Dvarininkas namų rytinėje pusėje buvo įveisęs mažą vyšnių ir slyvų sodelį, o už svirno ¼ dešimtinės (apie 25 arai) liko skirti obelims, kriaušėms, avietėms ir žemuogėms. Arčiau prie namų, darželyje, Daugirda savo reikmėms dar augino tabaką¹⁹.

Vienas iš didesnių Žemaitijos dvarų buvo įsikūręs Alsėdžiuose. Jį valdė Žemaičių vyskupai, turėję pakankamą ekonominių išteklių iš kitų dvarų ir beneficijų. Vyskupo dvaro sodas, inventoriuose minimas nuo XVIII a. antros pusės, buvo gana didelis ir dalintas į dvi dalis: vaismedžių ir vaiskrūmių. Vaismedžių sodas turėjo tris alėjas (bukmedžių, eglių ir liepų), jame auginta

¹⁶ Jonas Kriaučiūnas, *op. cit.*, p. 6–7.

¹⁷ *Ibid.*, p. 12; Jonas Kriaučiūnas, *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje*, p. 16.

¹⁸ Brigita Speičytė, „Kas užsodino Poškos „darželių““, in: *Žemalė – gimtasis Dionizo Poškos kraštas*: Straipsnių rinkinys, sudarytojai Povilas Švėrebas, Rimantas Skeivys, (ser. *Žemaičių praeitis*, 12), Telšiai: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas, Žemaičių akademija, 2007, p. 149.

¹⁹ Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, *Žemaičių bajoro ūkis: XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 49.

įvairių rūšių slyvų, vynuogių, obelių ir trešnių. Šis sodas, 1838 m. duomenimis, užėmė du margus (apie 1,4 ha), jame tada buvo 69 obelys, 5 kriaušės, 8 slyvos, 107 vyšnios ir 6 trešnės. Antrasis sodas, prie Žvėrinčiaus, XVIII a. antroje pusėje turėjo mažiausiai dvi alėjas, apsodintas agrastais ir įvairiais vaiskrūmiais. Žinios apie jį išliko 1838 m. dvaro inventoriuose. Tame pačiame inventoriuje minimas ir sodininko gyvenamasis namas, buvęs pirmajame vaismedžių sode. Be jo minimos ir dvi oranžerijos, prie kurių dar augo retų veislių slyvų ir persikų²⁰. Šiam dideliame sodui su oranžerijomis vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (1754–1838, vysk. 1802–1838) laikais buvo samdomas sodininkas. Jis, pagal 1820 m. dvaro tarnautojų sąrašus, gaudavo palyginti nedidelę – 120 auksinų – metinę algą²¹.

Pirmieji paminėjimai apie sodus prie vienuolynų mus pasiekia iš XVII a. pabaigos. Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius (1596–1656) 1642 m. Raseiniuose įkūrė dominikonus. Jie XVII a. viduryje mieste pasistatė medinius namus ir užveisė vaismedžių sodą²². Tais pačiais metais dominikonai vyskupo buvo pakviesti ir į Žemaičių Kalvariją. Vienuolyno turėtas sodas fiksuojamas 1822–1824 m. miesto plane²³. Valančius 1819–1821 m., besimokydamas dominikonų išlaikomoje Žemaičių Kalvarijos apskrities mokykloje²⁴, turėjo galimybės pats susipažinti su šiuo sodu. Kitas ordinas – jėzuitai – į Kražius buvo pakviesti 1607 m., po kurio laiko, 1614 m., prie vienuolyno įsteigta kolegija. XVIII a. pabaigoje ansamblio teritorijoje aptinkamas sodas, kurį Kražantė 1802 m. buvo stipriai paplovusi. Sodas dar fiksuojamas 1840 m. Kražių miesto pietinės pusės plane²⁵. Kražių gimnazijoje 1834–1840 m. Valančius

²⁰ Adomas Butrimas, „Žemaičių vyskupų rezidencinis Alsėdžių dvaras, rūmai ir jų herbiniai kokliai“, in: *Alsėdžiai*, sudarytojai Adomas Butrimas ir Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 13–14.

²¹ Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius: Die medis, 2000, p. 157.

²² *Lietuvos miestai: Bendri istorijos bruožai*, redaktorius Juozas Baltakevičius, Šiauliai: Mūsų momentas, 1932, p. 152.

²³ Adomas Butrimas, „Buvęs dominikonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia“, in: *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė = Sacral architecture and art in the Plungė deanery: Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, Plateliai, Beržoras, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, sudarytojas Adomas Butrimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 680.

²⁴ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 64–69.

²⁵ Algimantas Miškinis, „Kražių urbanistinės raidos iki 1893 m. bruožai“, in: *Kražiai*, redaktorių kolegijos pirmininkas Antanas Tyla, Vilnius–Kaunas: XXI amžius, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos kraštotyros draugija, 1993, p. 18, 30–31.

ėjo mokytojo, kapeliono ir bibliotekininko pareigas²⁶. Todėl jis neabejotinai gimnazijos sode buvo ne kartą vaikščiojęs, o gal net jam tekdavę ir padirbėti. Žemaičių (Varnių) kunigų seminarija sodą įsiveisė apie XIX a. vidurį. Pagal 1800 m. seminarijos inventorių, seminarijoje sodo nebuvo²⁷, apie jį pirmosios žinios pasiekia tik iš 1863 m. Sukilimo metais, po 1863 m. birželio 14 d. sukilėlių ir Rusijos kariuomenės susirėmimo, Varniuose majoro Triznos įsakymu buvo iškirsti seminarijos sodo vaismedžiai, kurie neva užstojo vaizdą į miestelį²⁸. Su šiuo sodu Valančius neabejotinai taip pat buvo gerai susipažinęs 1822–1824 m., studijuodamas seminarijoje, arba 1845–1850 m., eidamas jos rektoriaus pareigas. XVII a. pabaigoje sutinkami ir pirmieji paminėjimai apie klebonijų sodus. Sprendžiant iš 1697 m. Gargždų parapiinės bažnyčios inventoriaus, klebonijos rytinėje pusėje buvo įveistas didelis ir įvairus vaismedžių sodas²⁹. Nors kuklios žinios apie vienuolynų, klebonijų ir mokymo įstaigų veistus sodus neleidžia daryti didesnių apibendrinimų, bet galima konstatuoti, jog nuo bendros regiono sodininkystės raidos jie nesilaikė atokiai ir tai savo akimis aiškiai matė Valančius.

Pirmąsias žinias apie Lietuvos valstiečių sodus savo darbuose pateikia Vilniaus universiteto profesorius Jeanas Emanuelis Gilibert'as (1741–1814), daugiausia dirbęs Gardino ir Vilniaus apylinkėse. Jis pažymėjo, kad XVIII a. pabaigoje valstiečių sodininkystės sugebėjimai buvo pakankamai pažengę, kadangi jie užsiėmė ne vien vaismedžių priežiūra, bet ir jų skiepijimu³⁰. Pirmąją Žemaitijos namų aplinkos charakteristiką yra pateikęs lietuvių etnografijos pradininkas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846) *Žemaičių žemės prisiminimuose (Wspomnieia Żmudzi, 1842)*. Jis pažymėjo, kad prie kiekvienų namų yra darželis ir sodelis³¹. Simonas Daukantas (1793–1864)

²⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 103–119.

²⁷ Zita Genienė, Jonas Genys, *Varnių kunigų seminarija*, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, [1999], p. 126, 179.

²⁸ Kazys Misius, „Varniai per 1863–1864 m. sukilimą. Varniškių bylos“, in: *Varniai*, sudarytojai Adomas Butrimas, Vaclovas Vaivada, (ser. *Žemaičių praeitis*, 4), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996, p. 39.

²⁹ Egidijus Miltakis, „Gargždų bažnyčios ir parapijos istorinė raida: nuo pirmosios bažnyčios 1540 m. iki XVIII a. pab.“, in: *Krikščionybės raidos kontekstai Žemaitijoje = Christianity in Samogitia: Contexts of development*: Straipsnių rinkinys, sudarytojai Jonas Boruta, Vacys Vaivada, (ser. *Žemaičių krikštui – 600 metų*), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 128.

³⁰ Jonas Kriaučiūnas, *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje*, p. 8.

³¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, redakcinė komisija Jurgis Lebedys, Meilė Lukšienė, Zenonas Slaviūnas, vertė Dominykas Urbas, įvadas Meilės Lukšienės, komenta-

Būde senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių (1845) aprašydamas žemaičio namų aplinką, mini klėtis, trobas ir kitus pastatus, augančius slyvynus ir vyšny-nus³². Kauno gubernijos valdininkas Jonas Prekeris (1807–po 1874) 1852 m. minėjo, kad beveik prie kiekvienos valstiečių sodybos yra vaisių sodai. Juose auginta obelų, kriaušių, serbentų, aviečių, vyšnių ir slyvų³³. Būta ir didesnių pavienių sodų, kuriuose auginta iki 200 vaismedžių³⁴, bet dažniausiai valstietis galėdavo skirti tik iki pusės hektaro žemės ploto, kuriame tilpo keletas dešimčių vaismedžių³⁵. Sprendžiant iš 1872 m. Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus duomenų, paprastai valstiečiai sodų verslo tikslams neturėjo³⁶. Mažai pasikeitusią XIX a. pabaigos situaciją iliustruoja Povilas Višinskis (1875–1906) savo *Antropologinėje žemaičių charakteristikoje* (rankr. 1897; publ. 2004) nurodydamas, kad „[p]rie kiekvienos trobos yra vaisių sodas. Dažniausiai jis pelno neduoda (mažai teprižiūrimas) ir yra laikomas vaikų ar senukų malonumui ir pramogai. Jame auga obelys, vyšnios, slyvos, šermukšniai, kai kada kriaušės, agrastai, avietės“³⁷. Sodų išsidėstymas valstiečių sodybose priklausė nuo sodybos tipo, kurį tik iš dalies lėmė pastatų išsidėstymas. Erdviose žemaičių vienkieminėse sodybose pastatai buvo statomi nesilaikant išankstinių principų, todėl vienkiemiuose valstiečiai sodus paprastai įkurdavo gerajame kieme, prie įvažiavimo, arba centrinėje sodybvietės dalyje, už gyvenamojo namo³⁸ ir kitų ūkinių pastatų³⁹.

Valančius galėjo remtis savo namų patirtimi, kurią įgijo gimtuosiuose Nasrėnuose (dab. Kretingos r.). Patikimų šaltinių, liudijančių apie vyskupo tėvų Motiejaus ir Onos Valančių sodybos vietą ir prie jos turėtą sodą, nėra išlikę. Vis dėlto, įvertinus gerą Valančių šeimos ekonominę padėtį⁴⁰,

rai Meilės Lukšienės ir Zenono Slaviūno, (ser. *Iš literatūrinio palikimo*), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 367.

³² [Simonas Daukantas], BUDA | Senovės–Lėtuviū | Kalnienū ir Zámajtiū | iszraszżę | Pagał Senowęs Rasztū | Jokyb's ŁAUKYS, Petropilie | SPAUDINIE PAS C. HINTZE, 1845, p. 29.

³³ Petras Šalčius, *Raštai*, [t. 4]: *Lietuvos žemės ūkio istorija*, sudarė Leonas Mulevičius ir Mindaugas Strukčinskas, Vilnius: Mintis, 1998, p. 151.

³⁴ Jonas Kriaučiūnas, *op. cit.*, p. 12.

³⁵ Jonas Kriaučiūnas, *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje*, p. 19.

³⁶ Kazys Misius, „1872 m. Varnių valsčiaus aprašymas“, in: *Varniai*, p. 182.

³⁷ Povilas Višinskis, *Antropologinė žemaičių charakteristika*, sudarytojas Gintautas Česnyš, iš rusų ir lenkų kalbų vertė Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Valstybės žinios, 2004, p. 59.

³⁸ Marija Purvinienė, Martynas Purvinas, *Žemaitija: Kalvotoji Žemaitija: Telšių, Plungės, Šilalės tradiciniai kaimai: sodybos*, [s. I.], [s. a.], in: <http://www.zemaitijosnp.lt/files/uploaded/dokumentai/Zemaitijos%20architektura%20pagal%20Purvinus1996.pdf>.

³⁹ [Simonas Daukantas], *op. cit.*, p. 29.

⁴⁰ Vytautas Merkys, *op. cit.*, 56–57.

socialinį statusą (siekimas įgyti bajorystę)⁴¹, galimą sodybos tipą (medsėdžių vienkiemis)⁴², Vakarų Žemaitijos sodininkystės tradicijas ir Prūsijos sienos artumą, tikėtina, kad didesnio ar mažesnio sodelio aplink vyskupo tėvų namus Nasrėnuose būta. Iš tėviškės Valančius atsinešė ne vien pragmatišką valstiečio požiūrį į aplinką, bet ir pagarbą gamtai. Apie vyskupo sentimentus miškui galima spręsti iš jo pasisakymo *Vaikų knygelėje* (1868). Švietėjas, veikale aprašydamas Varnių miškų kirtimą, minėjo:

Aš, matydamas apsiėjimą jūsų su medžiu, nesuprantu, ką mislijant. Šitai pavasariais velėnų nekasat, važiuojat ne še ne čia ir grobstot virbus; su tais tveriat tvorais ir daržines. Žiemai atėjus, visa tai sukūrinat ir tuo šildotės. Antrą pavasarį vėl kertat virbus tvoroms. Išskirtot būtinai miesto ganyklas, nebėra ūksmės, nebėra nė drėgmės, karvės nebturi kame ir nuousių apsiginti. Pliką ganyklą saulė išdegina – palieka kaip kulnis plika, gyvuliai badu dvesia. O tuo tarpu šie kerta ir kerta likusiuosius kadagėlius it bepročiai. Kiti vėl skina pievas ir tarias pataisysiantys, tuo tarpu nebgauna nei šieno, nei medžio. Geltonos kerpės pakilsta, ir nebėra ko pjauti. Aš bengu amžių savo, pergyvensiu, bet kaip jūs ir jūsų vaikai apsisvers be medžio – to nesuprantu.⁴³

Valančiaus ištartos mintys atskleidžia jo gamtjausminį mentalitetą, kuris galėjo vyskupą paskatinti užsiimti savo namų gyvosios aplinkos kūryba.

Liaudies šventųjų kulto apeigų aprašymuose išliko žinių apie valstiečių atliekamą sodų vaisių aukojimą šventiesiems. Senųjų Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios šventoriuje stovėjo šv. Roko koplytėlė, kurioje buvo didoka skylė, skirta vaisių aukoms. Į ją varniškai atlaidų metu paprastai mesdavo obuolių ir kriaušių, vildamiesi, kad šv. Rokas jų sodus apsaugos nuo žaibų pavasarį, neleis kenkėjams sodų užpulti vasarą ir žiemą neduos vaismedžiams iššalti⁴⁴. Nepaisant liaudies prietarų, Valančiaus laikais valstiečiui sodai neteikė didesnės ekonominės naudos: nebuvo išvystyti, neturėjo reprezentacinės paskirties, todėl buvo senelių ir vaikų laisvalaikio objektas.

Su dvarų, vienuolynų, mokymo įstaigų ir liaudies sodininkystės kontekstais Valančius buvo daugiau ar mažiau susijęs. Kaip mokinys, jis buvo

⁴¹ Julius Kanarskas, „Ką mena pirmoji Kalnalio bažnyčios krikšto metrikų knyga apie Mykolo Valančiaus šeimą“, in: „Dirbau ne sau, bet Lietuvos gerovei“ (A. Merkelis): Pranešimai, Kūlupėnai: [Vyskupo Motiejaus Valančiaus gimtinės muziejus], 2011, p. 9–13.

⁴² Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 51–52.

⁴³ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1: *Vaikų knygelė. Paaučius žmonių knygelė. Palangos Juzė. Pasakojimas Antano Tretininko. Bičiuliai. Budrys ir jo prieuoliai. Dievobaimingas vaikiukas. Patarlės žemaičių*, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 73, 75.

⁴⁴ Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva: Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 4: *Žemaičiai*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 111.

laukiamas Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno mokykloje, kaip studentas ir rektorius – Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijoje, kaip mokytojas – Kražių gimnazijoje, kaip Katalikų Bažnyčios hierarchas – dvaruose, kaip vyskupas – klebonijose ir seminarijoje, kaip sūnus ir ganytojas – valstiečių sodybose. Su pastarąja Valančius labiausiai buvo suaugęs, bet šalia kuklios valstiečių sodininkystės praktikos jis matė žymiai platesnį sodininkystės kontekstą. Nepaisant vidinių paskatų, užsiimti mėgiama veikla Valančius galėjo tik sulaukęs brandaus amžiaus, nes ilgus metus Katalikų Bažnyčios tarnystėje išbuvęs švietėjas neturėjo nė menkiausio žemės sklypelio, kuriame būtų galėjęs realizuoti savo sumanymus. Tik 1845 m. Valančiaus įgytos Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos rektoriaus pareigos sudarė palankias sąlygas sodininkystei. Kaip minėjome, kad seminarijos sodas buvo įveistas apie XIX a. vidurį, tad rektorius per penkis savo darbo metus seminarijoje galėjo nemažai prisidėti prie jo užveisimo. Dar didesnės laisvalaikio raiškos galimybės atsivėrė po 1850 m. konsekracijos Žemaičių vyskupu. Vysk. Valančiui priderėjo minėtasis vyskupų dvaras Alsėdžiuose, su dideliu sodu ir visais patogumais, bet jame, pagal Rusijos valdžios parėdymą, iki gyvos galvos liko gyventi nominatas Jonas Krizostomas Gintila (1788–1857), kuris naujų svečių nelaukė. Todėl Žemaičių vyskupui Varniuose buvo paliktas vyskupystės administratoriaus Simono Giedraičio (1764–1844) pastatytas medinis namas. Pasaulietinė valdžia, kaip kompensaciją už nusavintą vyskupų dvarą Alsėdžiuose, oficialiai – Žemaičių vyskupystės valdybai, bet praktiškai – Valančiui, dar prie Varnių 1851 m. perleido Palūksčio palivarką su mediniais trobesiais ir žeme⁴⁵. Palivarką vyskupas pavedė valdyti svainiui Simonui Beresnevičiui⁴⁶, kadangi pats jame įsikurti neketino. Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos rektorius Ignacas Holovinskis (1807–1855), artimas Valančiaus bičiulis ir užtarėjas, primygtinai dar 1848 m. gruodžio 12 d. laiške Valančių ragino reziduoti Varniuose, kad būtų jaučiama vyskupo priežiūra konsistorijoje, seminarijoje ir katedroje⁴⁷. Pirmaisiais vyskupavimo metais Valančiui kitos išeities ir nebuvo, kaip tik kurtis Giedraičio statytuose namuose Varniuose, nes Palūkstį jis perėmė tik 1851 m., Alsėdžiuose vyskupui vietos nebuvo, o ir pati dvaro ateitis tada buvo miglota.

⁴⁵ Rūta Janonienė, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus rezidencijos statybos istorija“, in: *Varniai*, p. 159.

⁴⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 181–182.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 179.

Teorinis sodininko pasirengimas, arba Ką Valančius skaitė? Valančiaus racionalus protas visada siekė gerai įsigilinti į problemą ir nieko nedaryti skubiai, todėl sodininkystei reikėjo tinkamos lektūros. Pacevičius ne kartą bandė nustatyti Valančiaus bibliotekos dydį ir turinį⁴⁸. Jis suregistravo išlikusias knygas ir rankraštinius įrašus, tad šioks toks vaizdas apie Valančiaus biblioteką jau yra. Jis nėra pakankamai tikslus, nes Pacevičiui pavyko surasti tik bibliotekos fragmentus. Iš jų galima susidaryti nuomonę, kad vyskupas turėjo parankinį knygų rinkinį, sudarytą daugiausia iš tikybinių leidinių, tarp kurių sodininkystės temą liečiančių veikalų nebuvo aptikta. Vis dėlto, sprendžiant iš 1848 m. Valančiaus ir Daukanto korespondencijos, Valančius, kaip tuometinis Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos rektorius, tų pačių metų pavasarį iš Daukanto buvo gavęs dvi jo verstas ir leistas knygeles apie augalininkystę. Tai buvo Dmitrijaus Strukovo *Pamokymas apie auginimą taboko* (1847) ir B. A. Grunardo *Parodymas kaip apynius auginti pagal naujuosius prityrimus* (1847). Valančius pasisiūlė šias knygeles, Daukanto iš Sankt Peterburgo siųstas į Rygą, pargabenti į Žemaitiją⁴⁹. Kad Valančius ėmėsi knygelių gabenimo ir platinimo, matyti iš 1856 m. vyskupo ir Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) susirašinėjimo⁵⁰. Tai paliudija ir Akelaičio bibliotekoje buvusio Strukovo knygelės egzempliorius. Jis su Akelaičio įrašais šiuo metu saugomas LNB Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde (toliau – NPDAF). Knygelės antraštiniame lape Akelaitis lietuviškai pasižymėjo nuosavybę: „Isz Kniginiczes Akiełajczio“, o žemiau dar lenkiškai pridūrė: „Atsiuntė man į Varšuvą vyskupas Motiejus Valančius 1856 metų spalį“⁵¹. Be minėtų brošiūrų, Daukantas 1849 m. išvertė, o Ksaveras Kanapackis išleido gerokai didesnės apimties Johanno Hermanno Zigra'os knygos vertimą *Pamokslai apie sodus arba daigynus vaisingų medžių*

⁴⁸ Arvydas Pacevičius, *op. cit.*, p. 106–111; Arvydas Pacevičius, „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2002, t. XX, p. 49–67.

⁴⁹ Motiejaus Valančiaus laiškas Simonui Daukantui, Varniai, 1848-04-23, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, įvadas ir paaiškinimai Vytauto Vanago, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 11), redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Kazys Ambrasas, Juozas Jurginis, Alfonsas Maldonis, Jonas Palionis, Romas Šarmaitis, Vilnius: Vaga, 1972, p. 506.

⁵⁰ Domas Butėnas, „Ką byloja archyvai“, in: *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli*, p. 195.

⁵¹ [Дмитрий Струков], ПАМОКИМАС | а'пе | АУГИНИМА ТАВОКУ | КÓРИ ІSZRASZĘ GUDISZKAJ | D. Strukow | o | I Žiamajtiū kalbą | iszgoldę | Jonas Girdenis [Simonas Daukantas]. | ПЕТРОПИЛІЕ. | Ispaustas pas K. Kraju, 1847, 76 p., LNB Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, LC 19241/1847.

(1849). Ją neabejotinai taip pat savo rankose laikė ir Valančius, nes vieną šios knygos egzempliorių, šiuo metu esantį LNB NPDAF, kartu su *Pamokimu apie auginimą taboko* vyskupas 1856 m. spalį siuntė tam pačiam Akelaičiui į Varšuvą⁵².

Daukanto sodininkystei skirta verstinė lektūra nebuvo vienintelė, kuria galėjo pasinaudoti Valančius. Šio straipsnio autoriui Vidmanto Staniulio antikvariate Kaune 2010 m. gruodžio 7 d. pavyko įsigyti vysk. Valančiui priklausiusią vilniečio *sodininko iš pašaukimo* Juozapo Strumilos (1774–1847) knygos *Šiaurės sodai (Ogrody północne, 1850)* penktosios laidos antrąjį tomą⁵³. Valančius savo nuosavybę antraštiniame lape žymėjo pirmąkart fiksuojamam įrašui „Motiejus Valančius Ž[emaičių] v[yškupas]“ (*Maciej Wołonczerowski B. Żm.*). Be nuosavybės įrašo, jis ten pat, lapo viršuje, dar nurodė ir veikalo vietą bibliotekoje: „Antras skyrius / 60-tas numeris“ (*Oddział II / No60*). Sprendžiant iš šio įrašo, galima manyti, kad Žemaičių vyskupo biblioteka Varniuose tikriausiai buvo laikoma dviejose spintose, o antroji, matyt, turėjo mažiausiai 60 veikalų. Atrodo, kad Valančiaus asmeninė biblioteka Varniuose nebuvo tokia maža, kitaip negu manė Pacevičius⁵⁴, tad joje galėjo būti ir daugiau knygų, galbūt susijusių ir su sodininkyste. Pacevičius spėjo, kad vyskupas visas knygas prieš mirtį pardavė arba išdalijo giminėms. Išlikę bibliotekos egzemplioriai liudija, kad prekybos keliu ėjo tik viena knyga, parduota 1854 m.⁵⁵ Vyskupas 1875 m. gegužės 5 d. testamente visą turtą lygiomis dalimis paliko seserų – Marijonos ir Petronėlės – vaikams, kurių iš viso buvo dešimt⁵⁶. Testamente tarp palikimo knygos neminimos, todėl, matyt, jas vyskupas giminėms buvo perdavęs anksčiau. Šiaulių „Aušros“ muziejininkas Peliksas Bugailiškis mini, kad Nepriklausomos Lietuvos

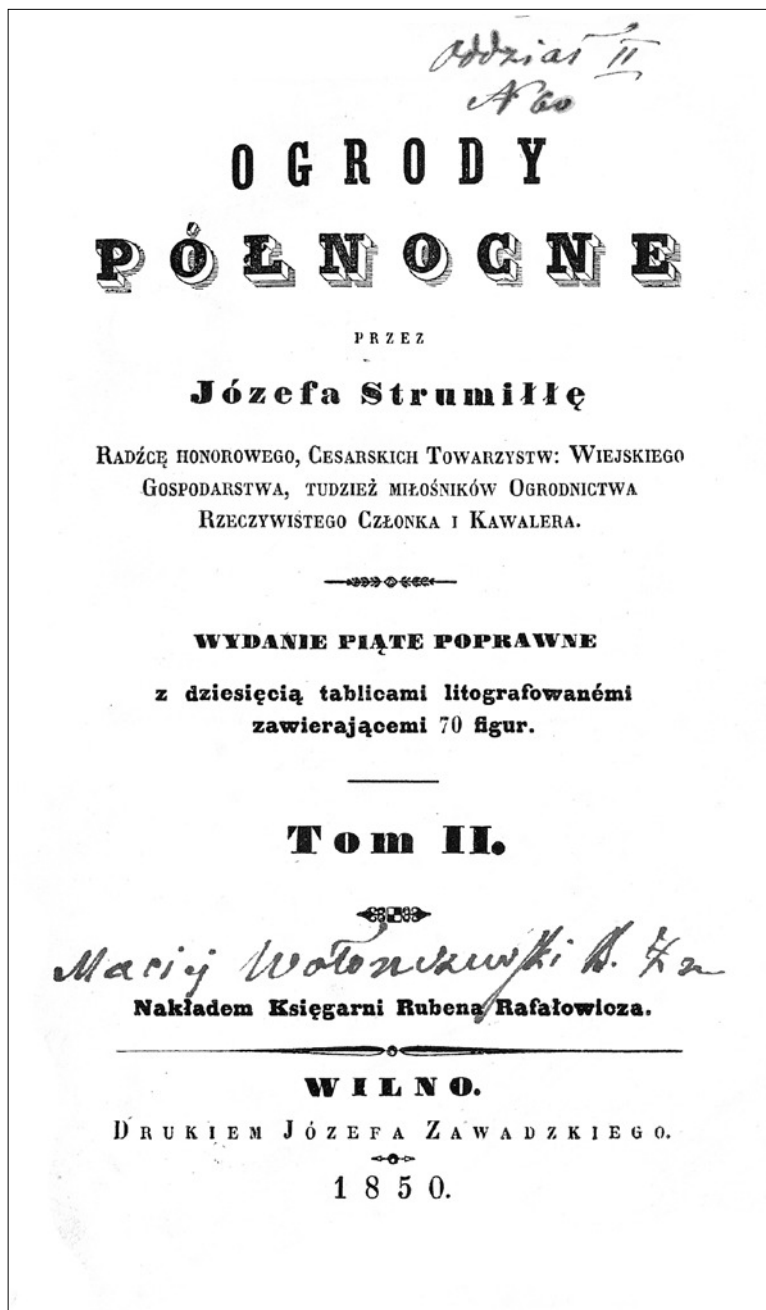
⁵² [Johann Hermann Zigra], PAMOKSŁĄ | APE | SODNUS ARBA DAJGINUS | WAJSINGŪ MEDIŪ | ĪSZRASZYŤĄ | NU | JOAN. HERM. ZIGRA^s | ĪSZGOLDE ĪSZ TEUTONŪ KAŁBOS I ŹĀMAJTIŪ | Anton's Źejmys [Simonas Daukantas] | APSKĒLBĒ | Ksaweras Konopackis. | PETROPĪLIE | ĪSPAUSTAS PAS E. PRATZA, 1849, 172, [1] p., LNB Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, LC 19306/1849.

⁵³ [Józef Strumiłła], OGRODY | PÓŁNOCNE | PRZEZ | Józefa Strumiłłę | RADZĘ HONOROWEGO, CEZARSKICH TOWARZYSTW: WIEJSKIEGO | GOSPODARSTWA, TUDIEŻ MILŁOŚNIKÓW OGRODNICTWA | RZECZYWISTEGO CZŁONA I KAWALERA | WYDANIE PIĄTIE POPRAWNE | z dziesięcią tablicami litografowanými | zawierającemi 70 figur. | T. II. | Nakładem Księgarni Rubena Rafałowicza. | WILNO. | DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO, 1850, 354 p., [10 l.], Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.

⁵⁴ Arvydas Pacevičius, „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, p. 68–69.

⁵⁵ Arvydas Pacevičius, „Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka“, p. 109.

⁵⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 764.

1. Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui priklausęs Juozapo Strumilos veikalas *Šiaurės sodai (Ogrody północne, t. 2, 1850)* su savininko autografu (Tomo Petreikio asmeninė biblioteka)

metais Valančiaus giminės – Gruzdžiai – Suvartuvos dvare prie Kelmės turėjo vyskupo palikimo. Dalį perėmė muziejus, bet įvairūs baldai ir vyskupo „[...] knygų spinta su knygomis ir to laiko periodikos komplektais“ prieš Antrąjį pasaulinį karą liko dvare. Po karo baldų ir spaudinių Bugailiškis neberado ir daugiau žinių apie šio turto likimą neturėjo⁵⁷. Sovietmečiu (prieš 1952) dalį Gruzdžių turėto palikimo – baldus, knygas ir įvairius daiktus – Stefanija Gruzdytė-Graurokienė perdavė Respublikiniam literatūros muziejui (dab. Maironio lietuvių literatūros muziejus)⁵⁸. Valančiaus knygos po bibliotekas sklandė dar Nepriklausomos Lietuvos metais. Viena jų nežinomais keliais tarpukaryje buvo atsidūrusi Telšių kunigų seminarijoje⁵⁹. Iš konteksto galima spręsti, kad Strumilos *Šiaurės sodai* (t. 2, 1850) tikriausiai atiteko Valančiaus giminaičiams. Iš jų veikalą buvo įgijęs artimiau nežinomas Z. Borysowiczius. Jis nuosavybę mėlynu rašalu buvo pažymėjęs įrišimo priešlapyje ir tą patį violetiniu pieštuku pakartojęs pirmajame puslapyje.

Strumila Valančiui buvo autoritetas, tad trumpai – ir apie *Šiaurės sodų* autorių. Iš Kurkliškių kaimo tuometinės Ukmergės apskrities kilęs Strumila pagal išsilavinimą buvo advokatas, nukentėjęs kaip masonas ir politiškai Rusijos valdžiai nepatikimas žmogus, net kalintas Petropavlovsko tvirtovėje Sankt Peterburge⁶⁰. Jis Vilniaus priemiestyje, už Rūdninkų vartų, apie 1801 m. įveisė vaismedžių sodą. Strumila populiarino vaistinių augalų auginimą ir bitininkystę, parašė praktinio ir švietėjiško pobūdžio darbų, aprašė daugiau kaip 100 vaismedžių ir uogakrūmių veislių, kurie auginami Lietuvos klimatinėmis sąlygomis. Strumila laikomas teorinės sodininkystės pradininku Lietuvoje. Minėtasis veikalas pirmą kartą buvo išleistas 1820 m. ir nuo tada padidėjęs iki trijų tomų, perleistas dar septynis kartus (paskutinė laida išėjo 1890 m.). Valančiaus turėti *Šiaurės sodai* buvo to laikmečio Lietuvos sodininkystės bestseleris, kurio ankstesnę 1834 m. laidą buvo įsigijęs ir Kretingos vienuolis, botanikas ir kalbininkas Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) (Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, Pb207–208). Be *Šiaurės sodų*, Strumila dar buvo išleidęs pasisekimo

⁵⁷ [Pelikšas Bugailiškis], „Iš Bugailiškio atsiminimų“, in: Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 495–496.

⁵⁸ „Seniausios literatūros skyriaus rinkinys“, in: <http://www.mairioniomuziejus.lt/index.php?id=186#MOTIEJUSVALANCIUS>.

⁵⁹ Arvydas Pacevičius, *op. cit.*, p. 109.

⁶⁰ Romualdas Šviedrys, „Orchidėjų medžiotojas iš Lietuvos“, [pokalbis su prof. Romualdu Šviedriu], kalbėjosi Gediminas Zemlickas, *Mokslo Lietuva*, 2008-04-17, Nr. 8, p. 8–9.

turėjusi veikalą *Visuotinis sodininkystės metraštis (Rocznik ogrodniczny powszechny, 1830)*. Jis paskutinį trečią kartą buvo perleistas 1850 m. Jame buvo nurodytas inspektuose, daržuose, soduose ir šiltnamiuose atliekamų darbų mėnesinis eiliškumas⁶¹. Nors žinių apie šio veikalą priklausomybę Valančiui nerasta tarp jo išlikusių knygų ir archyvinių dokumentų, bet tuo metu, be Daukanto vertimų ir Strumilos veikalų, maža ką vyskupas galėjo daugiau lengvai gauti ir pasinaudoti, todėl galima turėti omenyje, kad ši lektūra jam buvo prieinama.

Sodininkystės praktikas. Pirmaisiais Valančiaus vyskupavimo metais labiau užimto vyskupo Rusijos imperijoje, matyt, nebuvo. Jį vargino ne vien vyskupystės reforma, nuolatinės parapijų vizitacijos, susirašinėjimas su valdžios įstaigomis dėl žemėvaldos ir bažnytinių reikalų, bet ir kiti kūrybiniai planai. Todėl pagrįstai kyla klausimas, ar Valančius savajame sode plūšėjo vienas? Žinant, kad visais vyskupo rezidencijos statybos darbais rūpinosi Varnių katedros kunigas Joakimas Moncevičius⁶², galima manyti, kad pagalba galėjo būti pasitelkta ir namų gyvosios aplinkos kūrybai. Sode reikėjo ne vien fizinio darbo, bet ir patarimo, o kvalifikuotą tuo metu Varniuose suteikti galėjo tik vienas asmuo – Daukantas. Šis vyskupo bičiulis, bet kartu ir samdiny, Varniuose įsikūrė 1850 m.⁶³ Daukantas su sodininkystės problematika buvo gerai susipažinęs ne vien versdamas žemės ūkio ir sodininkystės veikalus į žemaičių kalbą. Švietėjo asmeninėje bibliotekoje būta ir keliolikos žemės ūkio ir botanikos veikalų⁶⁴. Bičiulio pagalbą vyskupui regime iš liudytojo Daukanto parašo 1852 m. kovo 2 d. Valančiaus sutartyje su Palūksčio palivarko nuomininku Adolfu Klejnėriu⁶⁵. Daukantas, įtrauktas į Valančiaus paskirtą veiklą, Varniuose gyveno iki 1855 m., todėl neabejotinai buvo visų vyskupo namų permainų liudytojas, o gal net ir dalyvis.

Nepaisant galimos Daukanto ir kitų asmenų rankos ir minties pagalbos Valančiui, kun. Juozapavičius, remdamasis senųjų varniškių pasakojimais, ne kartą minėjo, kad sodą ir topolių alėją vyskupas pats savo rankomis

⁶¹ Jonas Kriauciūnas, *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje*, p. 8–9.

⁶² Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 164.

⁶³ Giedrius Subačius, „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas“, *Archivum Lithuanicum*, 1999, Nr. 1, p. 85–93.

⁶⁴ Jurgis Lebedys, „Simono Daukanto biblioteka“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 318–319.

⁶⁵ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 159.

buvo sodinęs⁶⁶. Kitas varniškis – Juozapas Borkevičius (g. apie 1839) – mini: „[a]š Kujainiuose bandą ganiau [...] Atvažiuodavo pats prie ažuolų gylių rinktis“⁶⁷. Kiek tikresnių duomenų galima rasti Valančiaus *Telšių arba Žemaičių vyskupystės Kanoninių valandų ir Mišių kalendoriuose (Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini)*. 1859 metams skirtame Žemaičių vyskupystės žinyne-kalendoriuje jis lenkiškai buvo pasižymėjęs: „1859 metų kovo 11 dieną pirmą kartą išėjau dirbti į sodą. Sniego visiškai nebuvo, termometras rodė tik du laipsnius šilumos, bet po to kai peršalau, įsitikinau, kad išėjau per anksti“⁶⁸. Sodininkai žino, kad po žiemos šalčių pavasario pirmasis mėnuo yra pats tinkamiausias metas vaismedžių genėjimui ir gėlių apžiūrai. Tai žinojo ir Valančius, todėl sekė lauko temperatūrą. Tais metais vyskupas, pajutęs pirmus saulės spindulius ir suradęs laisvą valandą, griebėsi darbo sode. Deja, jame per ilgai užsibuvęs peršalo. Laimei, tą kartą peršalimas didesnės žalos vyskupo sveikatai nepadarė, nes, kaip matome iš Valančiaus sveikatos dienoraštyje paties palikto įrašo: „[...] 1859 metai. Pavasarį praleidau neblogai“, – tik vėliau apsirgo: „Balandžio 9 ir 10-ąją jaučiau gerklės peršėjimą“⁶⁹. Kitais metais Valančius, matyt, vengdamas peršalimo į sodą neskubėjo. Jis 1860 m. vyskupystės žinyne paliko trumpesnę įrašą: „1860 metų kovo 28 dieną pirmą kartą išėjau į sodą dirbti. Sniego dar buvo aplink statinę tvorą ir medžius“⁷⁰. Vėlesnės yra meteorologinio turinio pastabos. Jis kito – 1863 metų – bažnytinio kalendoriaus-žinyno paskutiniame priešlapyje buvo pasižymėjęs: „1863

⁶⁶ Antanas Juozapavičius, „Medininkai ir Varniai“, in: *7 šimtai, 1236–1936*, redagavo J. P. A. Zemribas, Šiauliai: 8. P. P. [Aštuntojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko] Švietimo vadovybė, 1936, p. 25; Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 74.

⁶⁷ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 96.

⁶⁸ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI seu SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LIX | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | DOMINI | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawadzki, 1858, 144 p., paskutinis priešlapis. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, (toliau – LNB), Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193.

⁶⁹ Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, p. 547.

⁷⁰ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI seu SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LX | AUCTORITATE ET MANDATO | Excellentissimi Illustrissimi ac Reverendissimi | DOMINI | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawadzki, 1859, 148 p., paskutinis priešlapis. LNB, Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193.

metais šilčiausios dienos buvo rugpjūčio 15, 16, 17, 18, 19 ir 20 d., kuriomis kiekvieną dieną turėjome po 23 laipsnius šilumos. Pirmas sniegas iškrito lapkričio 25 d. per šv. Kotryną⁷¹. Daugiau šaltinių, liudijančių apie Valančiaus triūsą sode, nėra, bet ir šie vaizdžiai atskleidžia, kad sodininkystę jis iš tikro mėgo: sekė lauko temperatūrą, pats savo rankomis sode triūsė nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Todėl Valančių galima laikyti sodininkystės praktiku.

Vyskupo sodo dydis ir sudėtis. Nėra patikimų duomenų apie Giedraičio XIX a. ketvirtame penktame dešimtmetyje pastatytą vyskupo namų Varniuose aplinką, tad ką Valančius 1850 m. ten rado, lieka nežinoma. Fragmentiški duomenys – ir apie jo 1850–1864 m. užveistą sodą. Todėl apie sodo dydį dabar nelengva ką nors tiksliai pasakyti. Valančiaus namų rezidencinė pusė kartu su sodu užfiksuota XIX a. pabaigos fotografijoje. Iš jos matyti, kad sodas buvo užėmęs vakarinę fasadinės pusės dalį ir toliau ta pačia vakarų kryptimi tęsėsi palei dabartinę S. Daukanto gatvę⁷². Apie kitoje tarnybinėje namo pusėje buvusį sodą kalba Valančiaus amžininkas kun. Vladislovas Dembskis. Kunigas, aprašydamas 1863 m. sukilimo įvykius Varniuose ir birželio 2 d. savo susitikimą su vyskupu, rašė:

[...] Kada Šimkevičė su kareiviais jieškojo klučvaičio ir assesoriaus Ciechanovskio, aš nuėjau, kaipo sunus bažnyčios ir kapelonas Šimkevičės abazo [karo stovyklos, – T. P.], pas vyskupą prašyti jo palaiminimo. Pamatęs manę ateinantį su dviem kareiviais su raudonomis kepurėmis, norėjo jis pasislėpti sodne, bet tas jam nenusidavė. Pažindamas jo palociaus išėigas, nuėjau tiesiok, su vienu kareiviu, prie užpakalinių durių, o matydamas jį bedumiantį dideliais žingsniais per sodną, pasiskubinau paskui jį. Girdėdamas mūsų žingsnius ir barškėjimą kardo, apsistojo, o aš prisiartinęs pabučiavau į ranką ir prašiau jo vyskupiško palaiminimo prieš kozoniaus [prieš pamokslą, – T. P.]. „Darykite, ką norit! Darykit, ką norite! (Róbcie, co chcecie!)“ Matydamas, kad neištruks ne palaiminęs, kaip Elizeis į Achabą, tarė: „Dievs teveda tave!“ Padėkavojęs jam už tai, pasakiau dar, kad pavelytų paskambinti ant sumos anksčiau. – „Rob, Ojczulku, jak ci się widzi,“ – atsakė. Ir tai buvo, paskutiniai jo žodžiai ištarti į mane.⁷³

⁷¹ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI seu SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LXIII | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | Domini | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis. | EDITUM. | VILNAE | Typis Josephi Zawadzki, 1862, 144 p., [1] lent., paskutinis priešlapis. LNB, Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193.

⁷² „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“.

⁷³ Vladislovas Dembskis, *op. cit.*, p. 26.

Taigi dar Valančiaus laikais sodas supo rytinę vyskupo namo pusę. Buvo gana didelis, jei jis tikėjosi jame pasislėpti. Sprendžiant iš 1868 m. Varnių miestelio detaliojo plano, tuomet erdviame vyskupo sklype (pažymėtame 73-iu numeriu) stovėjo du gyvenamieji ir du ūkiniai pastatai. Vyskupo rezidencinis namas įkurdintas beveik centre, paliekant erdvesnę šiaurinę sklypo dalį. Į rytinę sklypo dalį sodas patogiai plėstis negalėjo, nes ten atokėliau nuo Valančiaus rezidencijos, galu, stovėjo ūkinis pastatas. Pietryčiuose tada stovėjo didelė oficina, kurioje gyveno vyskupo tarnai⁷⁴. Ji iki mūsų dienų nėra išlikusi: 1918 m. vokiečių karininkų per išgertuves netyčia sudeginta⁷⁵. Kartu su oficina, matyt, sudegė ir prie jos buvęs mažas ūkinis pastatėlis. Tarp oficinios ir vyskupo namų buvo suformuotas vidinis kiemas, kuris galutinai užkirto sodo plėtrą į pietrytinę sklypo dalį. Šiaurėje sodą ribojo kelias į Vieksnius (dab. Ežero g.)⁷⁶. Sodo vietą iš dalies nulėmė ir palei sklypo vakarinę dalį einantis pažvyrutas Telšių kelias⁷⁷ (dab. S. Daukanto g.). Kadangi vyskupo namas pastatytas ant kalvelės, sodas tuomet važiuojantiems Telšių keliu buvo gerai matomas, bet kartu jis dengė vyskupo privatų gyvenimą nuo pravažiuojančių keleivių akių.

Valančiaus sodo sudėtis neturėjo labai skirtis nuo to meto sodininkystės praktikos. Jį tikriausiai sudarė vaismedžiai, krūmai ir žoliniai augalai. Vyskupas pats *Namų užrašuose* yra pasižymėjęs, kad prie jo namo buvo gražus vaismedžių sodas⁷⁸. Atsiminimuose nuolat minimi vyskupo turėti obuoliai patvirtina, kad jie sode vyravo⁷⁹. Minėtoje fotografijoje iš paradinės vyskupo namo pusės iš tikrųjų matyti keturios obelys ir vienas aukštas medis. Atrodo, kad tai galėtų būti Juozapavičiaus minimos topolių (liet. tuopų) alėjos fragmentas⁸⁰. Vėlesnės XX a. pradžios fotografijos patvirtina, kad medžių alėja buvo tiesiai nukreipta į namų verandą⁸¹. Be tuopų alėjos ir obelių, apie vaismedžius daugiau duomenų neišliko, bet turint omenyje, kad net

⁷⁴ М. Корениосшний, „План местечка Ворне“, Ковно, 1868, in: *Lithuania on the map*, compiled by Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatniekienė, latin texts translated by Eugenija Ulčinaitė, translated into English Mantas Adomėnas, Arvydas Gaižauskas, Vilnius: National Museum of Lithuania, 2011, p. 347.

⁷⁵ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 77.

⁷⁶ М. Корениосшний, *op. cit.*

⁷⁷ Vladislovas Dembskis, *op. cit.*, p. 5, 13.

⁷⁸ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 567.

⁷⁹ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 94, 95, 99.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 25.

⁸¹ „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“.

valstiečiai augino vyšnias, trešnes ir slyvas, galima manyti, jog vyskupo sode būta ir šių veislių.

Nors Valančius labiausiai mėgo triūsti prie vaismedžių, jais didžiavo-
si, tačiau augino ir daugiau augalų. Stokojant duomenų apie vyskupo sode
augintas augalų veisles, galima bandyti pasiremti Strumilos *Šiaurės soduo-*
se (t. 2, 1850) esančiais pasižymėjimais. Viena bėda, kad, nors šioje knygoje
sutinkama žodžių pabraukimų pieštuku bei prie pastraipų pasitaiko pažy-
mėjimų šauktukais, veikale nėra nė vienos pastabos, iš kurios būtų galima
nustatyti, ar tai vyskupo rankos raštas. Vis dėlto, žinant Valančiaus pomėgį
rašyti pastabas ir pabraukimais žymėtis knygos tekstą pieštuku ar plunks-
na, yra pagrindo manyti, kad atsiradę pabraukimai gali būti vyskupo pa-
likti, tad šio šaltinio atmesti negalima. Antrasis *Šiaurės sodų* tomas turėjo tris
dalis: trečią, ketvirtą ir penktą. Trečioji dalis buvo apie gydomuosius auga-
lus, ketvirtoji – apie sodo gėles, o penktoji – apie anglišką sodą. Daugiausia
pastabų yra trečioje ir ketvirtoje dalyse, tad aišku, kad Valančiui angliško
sodo kūrimo patarimai nebuvo reikalingi. Angliškas sodas reikalavo dides-
nio žemės ploto, kuris buvo reikalingas įgyvendinant savitą jo struktūrą, tai
galėjo sau leisti tik pasiturintys dvarininkai. Pagal 1852 m. Prekerio duome-
nis, angliški sodai Žemaitijoje buvo tik Kretingoje, Palangoje ir Šateikiuo-
se⁸². Valančius labiau domėjosi vaistažolėmis ir gėlėmis. Suprantama, kodėl
jį domino vaistažolės: į šeštą dešimtį įžengusiam vyrui sveikatos problemos
buvo vis dažnesnės, tad jos stiprinimui ir ligų gydymui reikėjo įvairiausių
gydomųjų augalų, kuriuos būtų galima užsiauginti vietoje. Iš vaistažolių
sodininkas galėjo auginti: agurkles, aguonas, artemisijas, daržinius dašius,
debesylus, dygiąsias šnobeles, kvapiuosius rozmarinus, maudas, meli-
sas, mėtą, nuodingąsias nuokanas, ožiažoles, paprastąsias bitkrėsles, pap-
rastąsias rusmenes, plukes, pavasarines raktažoles, ramunes, rudeninius
vėlyvius, šalavijus, vaistines juozažoles, vaistinius bijūnus, vaistinius patai-
sus, vaistines šunlieles, vaistines šunvyšnes, žaliąsias rūtas ir kt. Strumila,
aprašydamas kiekvieną veislę, pažymėdavo auginimo charakteristiką ir jų
gydomąsias savybes, į kurias retkarčiais atkreipdavo dėmesį ir skaitytojas.
Pabrauktieji vaistiniai augalai yra morkos, paprastasis apynys, paprastasis
tabakas ir rabarbarai; krūmai – kazokinis kadagys, juoduogiai šėivamedžiai
ir dvi erškėčių rūšys: paprastasis ir prancūziškasis. Kaip yra žinoma, Va-
lančius po 1845 m. plaučių ligos nustojo rūkęs cigarus⁸³, bet sodo darželyje

⁸² Petras Šalčius, *op. cit.*, p. 151.

⁸³ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 131–132.

prie namų, galbūt vėl reikalui esant, buvo pradėjęs auginti tabaką ir sukkti cigarus. Šį spėjimą kiek paremia prelado Juozapo ar Povilo Januševičiaus Pranciškui Virakui (Virikiui) pateikti atsiminimai. Juose yra minima, kad Valančius vienam jį aplankiusiam klebonui, neturėdamas po ranka geresnių dovanų, padovanojo tuščią cigarų dėžę⁸⁴. Gėlių vyskupas, matyt, mažiau augino, nors buvo įsidėmėjęs jų sodinimo laiką. Iš knygoje pabrauktųjų yra tik rožių, gvazdikų, tulpių ir lelijų veislės. Kol nėra papildomų duomenų, tiesiogiai susieti šias pastabas su Valančiaus užveistu sodu būtų drąsu, bet tikėtina, kad dalis šių augalų, kurie vyskupui sukėlė susidomėjimą, tikrai ten galėjo augti.

Tarp Strumilos *Šiaurės soduose* aprašytų augalų esama ir tokių, kurie nesukėlė skaitytojo susidomėjimo. Tarp jų pakliuvo ir vaistinė balzamita (lot. *Balsamita major* Desf.), bet jos vietą vyskupo sode paremia turimi daiktiniai įrodymai. Juos pavyko surasti peržiūrint minėtą Valančiaus Žemaičių vyskupystės bažnytinių kalendorių-žinytų kolekciją. Apžiūros metu dviejuose – 1859 ir 1869 m. – Žemaičių vyskupystės kalendoriuose-žinyuose buvo aptikti du augalų lapai. Jų prieskyra Valančiui nekelia abejonės, nes minėtame 1875 m. gegužės 5 d. testamente, likus 12 dienų iki vyskupo mirties, yra minima: „[...] senus Directorium peržiūrėjau“⁸⁵. Taigi Žemaičių vyskupystės kalendoriai-žinytai buvo paskutiniai žinomi vyskupo peržiūrėti leidiniai, kurie po jo mirties pateko tiesiai į Žemaičių (Kauno) seminarijos bibliotekos fondus. Rastus augalų lapus identifikavo ir rūšį nustatė Vilniaus universiteto docentė Jūratė Tupčiauskaitė*, kurios tyrimų sritis – augalų sistematika. Anot Tupčiauskaitės, šiuo metu rastasis augalas labai retas, senoviškas, Valančiaus laikų žolė. Ją tuomet žmonės dažnai augino darželiuose prie namų, todėl liaudyje turi apie 16 pavadinimų: *Marės lapai*, *marmytė*, *morinė*, *valakiškiosios mėtros*, *platmėtė* ir kt. Augalo taikomoji reikšmė – dekoratyvinė, vaistinė, insekticidinė ir prieskoninė⁸⁶. Kaip nurodyta Liudo Vailionio redaguotame *Lietuviškame botanikos žodyne* (1 d., 1938), šis augalas lietuviškoje vartojimo aplinkoje turėjo ir knygos kvepalo reikšmę, kurią jam suteikdavo eteriniai aliejai. Botaniko žodžiais tariant, „[...] dėl jų

⁸⁴ Ieva Šenavičienė, „Iš Prano Virako palikimo: žiupsnelis atsiminimų apie Motiejų Valančių“, *Istorija*, 1998, t. 38, p. 60.

⁸⁵ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 764.

* Už pagalbą dėkoju doc. Jūratei Tupčiauskaitei ir už tarpininkavimą – doc. Filomenai Kavoliutei ir Virginijai Jociui.

⁸⁶ Jūratės Tupčiauskaitės laiškas Filomenai Kavoliutei, Vilnius, 2011-02-14, in: Tomo Petreikio asmeninis archyvas.

2. Vaistinės balzamitos (lot. *Balsamita major* Desf.) lapas iš *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini 1859* (Vilnius, 1858, p. 77) (LNB, Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193)

stipraus malonaus kvapo, jie [lapai ir žiedai, – *T. P.*] dedami tarp drabužių, tarp maldaknygių lapų, kaip natūralus parfumas⁸⁷. Šitą faktą apibūdinamas knygos istorijos šaltinius yra pastebėjęs ir knygotyriminkas Domas Kaunas. Jis pažymėjo, kad ši žolė labiausiai sutinkama senuosiuose leidiniuose kaip natūrali knygos apsaugos priemonė nuo kenkėjų⁸⁸. Kadangi vienas vaistinės balzamitos lapas rastas 1859 m., o kitas – 1869 m. leidinyje, tai pirmasis turėjo būti iš Varnių, o kitas – matyt, buvo iš Kauno, nors neatmestina galimybė, kad abu jie buvo iš Varnių, nes 1869 m. vyskupas pirmą kartą prašė valdžios leidimo išvykti į Varnius vasarai⁸⁹. Tiesa, tam leidimas nebuvo gautas, bet bičiuliai galėjo jam Kaune pristatyti vyskupo sodo gėlių. Pats vaistinės balzamitos vartojimo faktas leidžia manyti, kad Valančius buvo tipinis valstietiškos knygos kultūros atstovas, kurio požiūris į knygą buvo pragmatiškas, o jos apsauga praktiška. Minėtasis 1859 m. vaistinės balzamitos lapelis yra vienintelis Valančiaus sodo reliktas, pasiekęs mūsų dienas, todėl viliuosi, kad jis ir toliau liks toje pačioje vietoje, kur ir buvo rastas.

Sodo reikšmė ir paskirtis. Jei Valančiui būtų rūpėjusi bajoriška vyskupų elgsenos tradicija ar pragmatinė sodininkystės nauda, jis būtų apsigyvenęs gretimame Palūksčio palivarke. Panašiai kaip vysk. Jonas Dominykas Lopacinskis (1708–1778), kuris vyskupavimo 1762–1778 m. buvo įsikūręs netoli Varnių esančiuose Viržuvėnuose, vėliau pavadintais jo garbei Janapole. Lopacinskis vyskupų dvarą Varniuose buvo ganėtinai apleidęs, nes daugiausia dėmesio skyrė naujam rezidencijai⁹⁰. Vyskupo Viržuvėnų dvaro aplinka buvo apšodinta liepomis ir užveistas sodas. Iš jo rezidencijos XIX a. viduryje bebuvo likęs tik sodas⁹¹. Šiuo keliu Valančius nėjo, nors, žinoma, Palūkstis vyskupą traukė, nes jame gyveno sesuo Petronėlė Beresnevičienė su vyru Simonu. Jame vyskupas kartais aukodavęs Šv. Mišias⁹², bet ar imdavęsis kokios fizinės veiklos – nežinia. Tik kur jis dėdavęs su piemenimis pririnktas ažuolų giles, iki šiol nėra paaiškėję⁹³.

⁸⁷ *Lietuviškas botanikos žodynas*, sudarė botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. Liudoviko Valionio, redagavo dr. Jonas Dagys, t. 1: *Augalų vardynas, botaniškoji farmakognozinė nomenklatūra ir augalų sistema*, Kaunas: „Varpo“ spaustuvė, 1938, p. 341.

⁸⁸ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 39.

⁸⁹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 549.

⁹⁰ Zita Genienė, Jonas Genys, *op. cit.*, p. 54–55.

⁹¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, p. 396.

⁹² Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 99.

⁹³ *Ibid.*, l. 96.

Norint išsiaiškinti sodo vietą Valančiaus gyvenime, reikia gerai įsivaizduoti, kokias reikšmes vyskupas jam teikęs ir kokias funkcijas jis atlikęs. Nors romantizuotų sodų aprašymų, kaip Klementas ir Poška⁹⁴, Valančius nėra palikęs, bet jo pastoracinėje medžiagoje tam tikrų užuominų esama. Vyskupas, gindamas Utenos dekaną ir Balninkų kleboną Dominyką Opulskį nuo Balninkų parapijiečių skundų, be visų jo nuopelnų, 1867 m. kovo 8 d. lietuviškame laiške parapijiečiams minėjo: „[d]ar dzezonas Opulskis pastatė kleboniją, klėtis, ledaunę, kluoną ir *uždiegė sodną* (kursyvas mano, – T. P.)“⁹⁵. Iš šių vyskupo žodžių galima spręsti, kad Balninkų klebonijos sodo *uždiegimą* laikė svarbiu Opulskio nuopelnu. Balninkų klebonijos sodą Opulskis tikriausiai pradėjo veisti nuo pirmųjų savo veiklos metų Balninkuose, į kuriuos apyjaunis 34 metų administratorius buvo paskirtas 1853 m.⁹⁶ Jo veiklos rezultatus vyskupas tiesiogiai galėjo įvertinti tik vieną kartą, per vizitaciją, dar tų pačių metų 1853 m. liepos 29 d.⁹⁷ Sprendžiant iš vyskupo *Namų užrašų*, jis daugiau Balninkuose niekada nesilankė, bet turėjo gerą nuomonę apie Opulskį. Kunigą po kurio laiko pakėlė į Balninkų klebonus, o nuo 1864 m. – ir į Utenos dekanus⁹⁸. Matyt, vyskupas laiške ne veltui minėjo Balninkų klebonijos sodą, kurio brandos pats nematė, bet patarimų sodininkystės tema Opulskiui galėjo ir nepašyktėti. Tinkamai tvarkomas sodas charakterizavo gerą ūkio šeiminką.

Apie Valančiaus apsilankymą viename Lygumų parapijos valstiečio sode mini Jonas Ulickas. Jis iš Lygumų klebono kun. Prano Stanckio buvo girdėjęs, kad vyskupas per savo apsilankymą vieno valstiečio sode kaip atminimo ženklą medyje buvo išpjaustęs pirmąją pavardės raidę W. Ją Ulickis XX a.

⁹⁴ Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 149.

⁹⁵ Motiejaus Valančiaus laiškas Balninkų parapijai, Kaunas, 1867-03-08, in: Motiejus Valančius, *Ganytojiški laišakai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, (ser. *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, kn. 2), Vilnius: Žara, Lietuvos istorijos institutas, 2000, p. 183.

⁹⁶ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI SEU SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LIV | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | DOMINI | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawdzki, 1855, 148 p., [1] lent. lap.

⁹⁷ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 729.

⁹⁸ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI SEU SAMOGITENSI. | IN ANNUM DOMINI | MDCCCLXV. | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI, ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | Domini | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawdzki, 1864, 142 p., [1] lent. lap.

pradžioje dar buvo matęs ir savo akimis⁹⁹. Vyskupo giminaitis Vaclovas Tallat-Kelpša atsiminimuose yra minėjęs, kad jo monograma, dedama į jo stalo indus, staltieses, drabužius ir kitus daiktus, buvusi *B.W.* [*Biskup Wołonczewski*]¹⁰⁰. Minėtuose Žemaičių vyskupystės bažnytiniuose kalendoriuose-žinynuose Valančius kartais po pastabų pasirašydavo *M. W. B.* [*Maciej Wołonczewski Biskup*]. Galime manyti, kad medžio žievėje laikui bėgant *W* raidė buvo geriausiai išsilaikiusi, todėl Ulickis ją ir prisiminė. Apie XVIII–XIX a. buvusią medžių raižymo tradiciją kalba Jucevičius, Adomas Stanislovas Tadas Naruševičius (1733–1796) ir Poška. Jucevičius mini, kad jaunystės metais vienoje gimtojo Pakėvio dvarelio (dab. Kelmės r.) liepoje buvo išpjaustęs savo ir savo draugo monogramas¹⁰¹. Naruševičius, aprašydamas Chodkevičiaus gyvenimą knygoje *Chodkevičiaus gyvenimas (Żywot Chodkiewicza, 2 t., 1781)* yra pažymėjęs, kad Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640), profesoriaudamas Kražių kolegijoje, netoli jos, *Medžiokalnėje*, esančiuose medžiuose raižęs savo giesmes¹⁰². Poška *Lietuvių, lenkų ir lotynų kalbų žodyno* (apie 1825–1830) pastabose yra plačiau pristatęs šią žinią: „„Medžiokalnis“ palei Kražius, Žemaičiuose, visiems, kas tik Kražių mokyklą lankė, žinomas dėl gražios padėties ir sveiko oro, skatinančio į mokslus. Nuo pavasario ligi vėlaus rudens mažne kasdien galima matyti po kelis šimtus studentų, susirenkančių mokytis pamokų arba pažaisti. XVIII amžiuje jis buvo visas apaugęs dideliaisiais ąžuolais, tarsi koku gojumi. Ant kelių ąžuolų buvo eilės Motiejaus Kazimiero Sarbievskio, jėzuito, ilgai Kražiuose gyvenusio; ant vieno iš jų taip buvo parašyta: „Lypkiem Broley ing kalna KLIOS MELPOMENAS – / Kur dar yksziol nebuwa Žiemaytis yr wienas“¹⁰³. Kražių gimnazijos mokytoju, kapelionu ir bibliotekininku 1834–1840 m. dirbęs Valančius galėjo su šiais užrašais ir pats susipažinti, todėl apie įpjavų tradicija medžiuose jis turėjo žinoti.

Grįžtant prie Valančiaus sodo paskirties paieškų, reikia pažymėti, kad pirmoji ir pati svarbiausia sodo paskirtis buvo rekreacinė. Vyskupas tai

⁹⁹ „Motiejus Valančius“, [pasakojo Jonas Ulickas, užrašė G. Blynas], in: *Literatūra ir kalba*, t. XX: *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, redakcinė kolegija Kostas Doveika (ats. red.), Aleksandras Krasnovas, Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1987, p. 395.

¹⁰⁰ „Tallat-Kelpšos informacija“, in: Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 498.

¹⁰¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, p. 370.

¹⁰² *Ibid.*, p. 388.

¹⁰³ Dionizas Poška, *Raštai*, surinko Vincas Laurynaitis, tekstą paruošė Domykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 424–425.

aiškiai buvo įvardijęs 1857 m. laiške Rusijos vidaus reikalų ministrui, kurio tarpininkavimo tikėjosi susigražinant Alsėdžių dvarą ir sodą aplink jį. Po 1857 m. nominato Gintilos mirties senieji vyskupų rūmai Alsėdžiuose perėjo Rusijos išdui¹⁰⁴. Valdžia jų gražinti neketino, bet per lietuvių veikėjo generolo Bernardo Kęstučio-Gedimino (g. 1804) protekciją¹⁰⁵ vyskupui 1860 m. pavyko gauti kompensaciją – Vaštakų užsienį (netoli Varnių) ir Palūksčio palivarko atsargines žemes – iš viso 90 dešimtinių (apie 90 ha)¹⁰⁶. Poilsio motyvas (arba vasarojimas kaime) taip pat buvo panaudotas 1869 ir 1870 m. vyskupo prašymuose valdžiai, kuri Valančių laikė Kaune ir neleido iš miesto išvykti į provinciją¹⁰⁷. Kiek tikslesnių duomenų yra pateikęs pats Valančius. Jis 1864 m. spalio 18 d. atsakyme tardymo komisijai, kuri tyrė 1863 m. sukilimo įvykius Varniuose, minėjo, kad 1863 m. birželio 2 d. tarp 9 ir 10 valandos ryto, kaip buvo įpratęs, vaikščiojo sode ir gėrė mineralinį vandenį¹⁰⁸. Iš šio paaiškinimo matyti, kad vyskupo įprasta diena prasidėdavo pasivaikščiojimu sode ir mineralinio vandens gėrimu, kurį jis vartojo patartas gydytojų dėl inkstų ligos. Apie vyskupo pasivaikščiojimus sode ne vien rytais liudija varniškė Antanina Radavičienė (g. apie 1846). Ji atsiminimuose minėjo: „Mes gyvenome [prie] Gaidžiokalnio, / prie pat vyskupo sodo trobikė ir dabar / ten buvo ji[,] tenai ateidavo vyskupas su prancuzu / mat jis mokėsi iš jo kalbos /“¹⁰⁹. Kad tokių Valančiaus mokytojų buvę, žinoma iš Daukanto patirties, nes ir jam tekę vyskupą mokyti vokiečių kalbos¹¹⁰.

Valančius sodui teikė daugiau kultūrinės reikšmės, nei to reikalavo amžininkų charakterizuota praktiška jo išmintis¹¹¹. Kaip minėta, vyskupo iniciatyva reprezentacijos tikslais sode buvo užsodinta tuopų alėja. Sodo gale, kur 1923 m. Juozapavičiaus paskatintas drausmės bataliono vadas Pranas Saladžius su 7-ojo pėstininkų pulko kariais įrengė Valančiaus darželį, anksčiau buvusi kūdra. Ji, pasak Juozapavičiaus, atsiradusi XVIII a. pabaigoje, imant molį Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos statyboms. Valančiaus

¹⁰⁴ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 181–182.

¹⁰⁵ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 165–166.

¹⁰⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 182.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 549.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 482.

¹⁰⁹ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 98.

¹¹⁰ Giedrius Subačius, *op. cit.*, p. 85–93.

¹¹¹ Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, „[M. Valančius]“, in: Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 243.

laikais kūdra buvusi išgrįsta, joje buvę žuvies, tik nuo XIX a. pabaigos tvenkinys liko apleistas¹¹². Sodo alėja ir tvenkinys buvo bajoriškos sodybos elementai, liudiję apie vyskupo užimamą padėtį.

Iš amžininkų atsiminimų yra gerai žinoma, kad Valančius ypač mėgęs vaikus. Jiems riestainius, knygeles, vaistus dalinęs, o kartais ir uždarbio davęs¹¹³. Prie visų dovanų ne kartą minimi ir obuoliai. Pasak Jono Pikelio (g. apie 1837) iš Janušaičių, vyskupas į vežimą prisikraudavęs riestainių bei obuolių ir juos dalydavęs vaikams. Petronėlė Mikuckaitė (g. 1847) iš Drabukšių mini, kad iš vežimo vaikams jis mesdavęs obuolius ir pini-gus¹¹⁴. Felicijonas Pacevičius (g. apie 1829) iš Klaišiškių atminė, kad vyskupas jam mainais už padirbintas pintines (žemaitiškai – kresčius) siūlydavęs obuolių¹¹⁵. Ne vien vyskupo sodo obuolių patekdavo vaikams į rankas, jie ir patys jame pabuvodavo. Varniškė Teklė Liukenskaitė (g. apie 1840) Juozapavičiui buvo pasakojusi: „[v]yskupas sodne liepdavo mums [vaikams, – T. P.] birmavoi [turbūt dainuoti, – T. P.] Žemaitiškai[,] jis klausė ir notavojo. Kas zuikelį, kas oželį dainuodavome“¹¹⁶. Taigi Valančiui sodas buvo ne vien tik poilsio, bet ir susitikimų bei renginių vieta.

Sodo likimas po Valančiaus perkėlimo į Kauną. Po 1863–1864 m. sukilimo Žemaičių vyskupas, keturiolika metų išgyvenęs Varniuose, Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo paliepinimu 1864 m. buvo iškraustytas į Kauną. Žemaičių (Varnių) kunigų seminarija nusavinta ir atiduota kariuomenei. Vėliau į ją persikėlė Dono kazokų pulkas. Per šį vaju Valančiui pavyko išsaugoti savąjį namą ir sodą Varniuose, nors po perkėlimo į Kauną jame tik kartą tesilankė, nes valdžia bet kokias keliones vyskupui draudė. Apie tai su širdgėla *Namų užrašuose* jis prisiminė: „Medinis vyskupo namas, pastatytas sufragano kunigaikščio Giedraičio Simono lėšomis, paliktas man iki gyvenimo pabaigos. Jo didenybė ciesorius padarė man tokią malonę, Muravjovui užtarus, labiau todėl, kad užveisiau prie jo gražų vaismedžių sodą. Gaila tik, kad man neleista nei keletui dienų į Varnius nuvažiuoti“¹¹⁷. Kaip matyti, vyskupo užveistas sodas buvo vienintelė

¹¹² Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, p. 25; Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 77.

¹¹³ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 94–101; Paulius Jurkus, „Valančius žmonių atmin-tyje“, *Žemaičių prietelius*, 1938-06-02, Nr. 22, p. 7.

¹¹⁴ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 94.

¹¹⁵ *Ibid.*, l. 95.

¹¹⁶ *Ibid.*, l. 99.

¹¹⁷ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 567.

priežastis, neleidusi valdžiai sunaikinti jo namų Žemaitijoje, todėl pats Valančiaus kūrinys tuo metu turėjo klestėti.

Kaune Valančius vargu ar turėjo tinkamų sąlygų sodininkystei, nors nedidelį žemės sklypelį turėjo, kadangi laikė du arklius ir vieną karvę. Tai buvo daugiau ūkiniai vyskupo poreikiai, kurie maža teikė dvasinio peno¹¹⁸. Iš atsiminimų yra žinoma, kad vyskupas Kaune turėjo kitą užsiėmimą. Jis Kauno Šv. Apaštalo Petro ir Povilo katedros bazilikos kieme augino įvairių rūšių balandžius¹¹⁹. Gubernijos sostinėje, nesant didesnių poilsio galimybių, vyskupas valdžios nuolat prašė jį išleisti į provinciją. Po iškėlimo į Kauną pirmą ir paskutinį kartą vyskupas po savąjį sodą gavo malonę pavaikščioti 1866 m. pradžioje, kai, sunkiai susirgus jo seseriai Petronėlei Beresnevičienei (1805–1867), gyvenusiai vyskupui priklausiusiame Palūksčio dvare prie Varnių, valdžia davė leidimą paskutinį kartą aplankyti seserį¹²⁰. Žiema buvo ne tas laikas, kai sodas rodė savo tikrąjį veidą, todėl vyskupas 1869 m. pavasarį ir 1870 m. vasaros pradžioje valdžios vėl prašė jį trims mėnesiams išleisti į Varnius vasaroti, motyvuodamas tuo, kad jis ten turįs namus ir sodą. Rusijos valdžia dėl politinių motyvų nenorėjo vyskupo išleisti į provinciją, tad Varniuose jam pabuvoti daugiau niekada neteko¹²¹.

Be tėviškos rankos likęs vyskupo sodas vargu ar buvo gerai prižiūrimas, todėl jis pamažu keitė savo veidą. Valančius rezidenciją valdė iki gyvos galvos, po jo mirties 1875 m. visi trobesiai kartu su sklypu turėjo būti nusavinti ir perduoti Rusijos valdžios žiniai. Ji vyskupo rezidencijoje įkūrė pašto skyrių ir vaistinę¹²². Iki Pirmojo pasaulinio karo namuose gyveno gydytojas Bucevičius, vėliau juose įrengtas Rusijos armijos karinis štabas. Kaizerinės Vokietijos okupacijos metais čia įsikūrė karinė administracija, vėliau – Varnių apskrities administracija¹²³. Nepriklausomos Lietuvos metais senieji vyskupo namai turėjo keletą savininkų. Iš pradžių name veikė pradžios mokykla¹²⁴, apie 1926 m. gyveno vietos karinio dalinio vadas¹²⁵,

¹¹⁸ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 183.

¹¹⁹ N. Belniševičius, „Valančius ir žydai (Valančiaus asmens charakteristikai)“, *Apžvalga*, 1937-02-07, Nr. 5, p. 4.

¹²⁰ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 546–547.

¹²¹ *Ibid.*, p. 549.

¹²² Zita Genienė, Jonas Genys, *op. cit.*, p. 55.

¹²³ Juozas Genavičius, „M. Valančiaus namo laukia Biržuvėnų dvaro likimas?“, *XXI amžius*, 2005-02-09, Nr. 10, p. 5.

¹²⁴ Povilas Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių: Iš mano atsiminimų, 1915–1938*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 60.

¹²⁵ Petras Tarasenko, „Kelionė po Žemaitiją“, *Klaipėdos žinios*, 1926-01-07, Nr. 5, p. [4].

vėliau – gydytojo Gaurišaus šeima, veikė Varnių pašto kontora (1932–1933)¹²⁶. 1933 m. namai buvo perėję į privačias rankas¹²⁷, apie 1935 m. juose buvo įsikūrusi Apylinkės teismo įstaiga (iki 1938)¹²⁸. Nepaisant besikeičiančios vyskupo namų priklausomybės, praėjus septyniasdešimt metų po jo paskutinio apsilankymo Varniuose, 1936 m. Naujųjų Varnių parapijos klebonas Antanas Juozapavičius minėjo, kad tuo metu vyskupo sodo likučių dar buvo matyti¹²⁹. Antrojo pasaulinio karo metais namuose buvo įsikūręs lietuvių savisaugos dalinys. Po karo audrų sovietmečiu Valančiaus namai buvo perduoti Mašinų-traktorių stočiai¹³⁰, vėliau juose veikė bufetas. Iš 1960 m. šio sklypo detaliojo plano matyti, kad sodo vieta dar buvo išlikusi nepakitusi¹³¹. Uždarius bufetą, namai buvo paversti daugiabučiu, jame įkurdintos aštuonios šeimos. Šiuo metu vyskupo namas (S. Daukanto g. 10a) priklauso Telšių savivaldybės butų ūkiui¹³². Besikeičiantys namų šeiminkai ir laikas pamažu naikino vyskupo sodo likučius. Praėjus dar septyniasdešimčiai metų nuo Juozapavičiaus paskutinio paliudijimo, dabar iš vyskupo sodo nieko autentiško aptikti nebegalima. Nė viena obelis mūsų dienų nepasiekė, nes vaismedžių, kaip ir žmonių, gyvenimas trumpas. Laimingai išliko tik vyskupo namas, nuo 2008 m. remontuojamas naujam gyvenimui, seniau buvusią gyvąją namų aplinką teks kurti iš naujo.

Išvados. Motiejus Valančius iš tėvų namų atsinešė pagarbą miškui ir tikriausiai pirmąją sodininkystės praktiką. Jį nuo mažumės, mokantis Žemaičių Kalvarijoje, vėliau dirbant Kražiuose ir Varniuose, lydėjo mokslo įstaigų turėti sodai, kurio nuosavo dėl darbo aplinkybių ilgai pats užsiveisti negalėjo. Po 1850 m. konsekracijos Žemaičių vyskupas Valančius, persikėlęs į vyskupų rezidenciją Varniuose, jos rytinėje pusėje ilgainiui įveisė sodą. Kurdamas sodą jis galėjo remtis Simono Daukanto žemaitiškais sodininkystės tematikos vertimais, prie kurių platinimo pats buvo prisidėjęs, taip pat – turētu Vilniaus sodininko Juozapo Strumilos lenkišku veikalu *Šiaurės sodai*

¹²⁶ Juozas Genavičius, *op. cit.*, p. 5.

¹²⁷ E. Šalkauskis, „Įdomesnieji Telšių apskrities miesteliai“, *Lietuvos aidas*, 1933-11-04, Nr. 250, p. 7.

¹²⁸ Juozas Genavičius, *op. cit.*, p. 5; Zigmas Toliušis, *Meno brangenybės Žemaitijoje*, Makaronka (Jonavos r.), 1944, in: *LNB RS*, f. 66, b. 2, l. 110.

¹²⁹ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, p. 25.

¹³⁰ Bronius Kviklys, *op. cit.*, p. 111.

¹³¹ „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“.

¹³² Juozas Genavičius, *op. cit.*, p. 5.

(t. 2, 1850). Pastarasis veikalas buvo rimčiausias tos srities darbas Lietuvoje, tad skaitytojo jis įdėmiai studijuotas. Valančius sekė lauko temperatūrą ir pats užsiėmė sodo darbais nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Sodas vyskupui buvo ne vien tik to laikmečio namų akcentas, bet ir saviraiškos priemonė bei rezultatas. Kurdamas sodą jis atsižvelgė į užimamas aukštas pareigas Katalikų Bažnyčios hierarchijoje, todėl sode buvo užsodinta tuopų alėja ir įrengtas tvenkinys. Šie akcentai, pabrėždami vyskupo rezidencijos vietą, liudijo apie bajorišką, o ne valstietišką sodų kūrimo tradicijos tąsą. Valančius prie namų sode daugiausia augino vaismedžių, iš kurių išskyrė obelis. Be jų sode būta krūmų ir kitų žolinių augalų. Iš pastarųjų auginta insekticidinėmis bei kvapiosiomis medžiagomis pasižyminti vaistinė balzamita, kurios lapus vyskupas naudojo knygų apsaugai nuo kenkėjų. Sodas, be iš jo gaunamų vaisių, vyskupui atliko rekreacinę paskirtį. Jis taip pat tarnavo kaip pamokų ir susitikimų vieta. Valančius iš to meto sodininkų mėgėjų išsiskyrė, kadangi jo klestintis kūrinys apsaugojo Žemaičių vyskupų rezidenciją Varniuose nuo posukiliminių 1864 m. represijų. Aktyvi vyskupo sodininkystės veikla nutrūko pasaulietinei valdžiai jį 1864 m. iškėlus į Kauną ir uždraudus iš jo išvykti. Tad nors rezidencija iki gyvos galvos jam ir išliko, bet pamažu jo užveistas sodas sunyko ir mūsų dienų nepasiekė.

SAMOGITIAN BISHOP MOTIEJUS VALANČIUS – A GARDENER

Tomas Petreikis

Summary

Samogitian Bishop Motiejus Valančius (1801–1875), a broad-minded man, was known not only for his pastoral work but also for his horticultural practice as well. Gardening was his free time occupation, which he pursued while living in Varniai (1850–1864). The bishop based his garden work on what he had learned from his parents. He also gained a lot of knowledge about gardening during his education and work years in Samogitian Calvary, Kražiai, and Varniai. Motiejus Valančius had a personal library of gardening books, including the bestseller at that time *The Northern Gardens* (*Ogrody północne*, vol. 2, 1850) by Juozapas Strumila. The Bishop acquired considerable theoretical knowledge about gardening from these books. He put his theoretical knowledge about horticulture into practice. He worked in his garden from early spring to late autumn. Close to the house, on the west side of the plot, near Telšiai road, he planted orchards. The most notable

of which were apples. He also raised shrubs and medicinal plants. He used them for health and other matters (for example, he put sheets of medical balsamita into books). The garden was recreationally and culturally valuable to the bishop. He liked to walk in it, to invite children of the area around Varniai, and treat them with apples. He valued the pastors who created gardens in their rectories. Due to the outstanding beauty of the garden the residence was saved, but the bishop had to leave it after he was ordered to live in Kaunas by the Russian authorities in 1864. Despite several requests by the bishop to attend it in summer, he visited the place only once, in 1866. So, he was not able to take care of the garden by himself any longer. Until today only the home residence has remained. There were remnants of the garden in the 1930s, but they have not remained until now.